

РІДКІСНІ ЕМІГРАЦІЙНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ І СХІДНІЙ ЄВРОПІ (1920–1930-ті роки)

Марта Шуварик

*молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Проаналізовано студентські видання 1920–1930-х рр. в еміграції (Чехословаччина, Польща та Німеччина). Охарактеризовано становище українських студентів-емігрантів і діяльність студентських організацій у цих країнах.

Ключові слова: *студенти в еміграції, культурно-освітні центри, підручники, альманахи, наукові збірники.*

Analyzed edition of 1920–1930, students are given in exile (Czechoslovakia, Poland and Germany). Characterize the situation of Ukrainian students-immigrants and activities of student organizations in these countries.

Keywords: *students in exile, cultural and educational centers, books, almanacs, scientific collections.*

Проанализированы студенческие эмиграционные издания 1920–1930-х гг. (Чехословакия, Польша и Германия). Охарактеризованы положение украинских студентов-эмигрантов и деятельность студенческих организаций в этих странах.

Ключевые слова: *студенты в эмиграции, культурно-образовательные центры, учебники, альманахи, научные сборники.*

Перша світова війна і програні визвольні змагання українського народу зумовили масову еміграцію українців, зокрема й студентів. Після окупації Галичини Польщею у 1918–1919 рр. українські студенти не мали можливості вступити до вишів, оскільки польська влада допускала до них лише тих, хто служив у польській армії. Українці намагалися вирішити цю проблему заснуванням Львівського (таємного) українського університету (липень 1921 р.) та Української Високої Політехнічної Школи. Оскільки викладачі та студенти університету постійно зазнавали переслідувань з боку польських органів влади, у 1925 р. Львівський (таємний) український

університет припинив свою діяльність, відтак Український вільний університет було створено у Празі. Тому у 1920-х рр. багато українців студіювало за кордоном.

Процес політичної та інтелектуальної еміграції з України почався відразу після 1918 р. Емігранти осідали у Відні, Парижі, Берліні, Белграді, Софії та інших європейських центрах. Поняття «українське еміграційне студентство» охоплює кілька поколінь студентів.

Настрої песимізму й розчарування після невдачі української національно-визвольної боротьби та пристосування до емігрантських умов життя зумовили аполітичність, академізм та професіоналізм студентів. Вчитися, якомога більше скласти іспитів, якнайскоріше одержати диплом — такими були головні життєві інтереси українських студентів в еміграції [3, с. 77].

У ті роки українського студентства як однорідної цілості майже не існувало, воно було роздроблене на велику кількість гуртків, члени яких різнилися ідеологічними та політичними поглядами.

Характерною рисою українського студентського життя було те, що перші прояви організації зародилися в еміграції. Студентське життя і робота у студентських організаціях були тісно пов'язані з університетськими центрами, які гуртували навколо себе студентську молодь.

У процесі підготовки багатотомного науково-бібліографічного видання «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» ми опрацювали видання за 1920–1930-ті рр. з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, що дало змогу виокремити серед них студентські. Видавнича діяльність українських студентів-емігрантів була зосереджена в основному в Чехословаччині, Польщі та Німеччині.

Статистика перебування студентів в еміграції не велася, тому важко встановити точну кількість українських студентів у міжвоєнні роки як у Чехословаччині, так і в інших країнах. Також немає даних про загальну чисельність всієї української еміграції в країні, тому виокремити з її складу саме студентів немає можливості.

У Чехословаччині активно діяли представництва міжнародних допомогових організацій емігрантам. Саме через сприятливу ситуацію для емігрантів значну частину українців у ЧСР становили студенти. Вони отримали можливість продовжити або розпочати

навчання в українських вищих навчальних закладах, які засновувалися за підтримки уряду, або вступати до чехословацьких університетів.

З ініціативи президента республіки Т. Масарика у 1921 р. на урядовому рівні було розроблено план розбудови еміграції, що був розрахований на демократичні течії всередині еміграції і вирізнявся аполітичністю та першочерговою увагою до наукових, культурницьких кіл і шкільництва. На відміну від урядів інших європейських країн, де перебували біженці з Росії, він при наданні допомоги вирізняв російську та українську еміграції як самостійні. Т. Масарик основним завданням вважав зосередження наукових, культурних кіл та молодих сил шкільництва і студентства в еміграції, сприяння їх розвитку у національних рамках, неперервність культурної та освітньої традиції. Це передбачало створення суто українських наукових, культурницьких, навчальних установ, закладів, товариств. Усі верстви еміграції концентрувалися в компактні зони проживання залежно від галузі діяльності (наука, культура, шкільництво).

Оскільки в ЧСР у міжвоєнний період були створені сприятливі умови для навчання українців, то українські студенти у вищих навчальних закладах створили різні академічні організації — загальностудентські громади, фахові та ідеологічні студентські організації, спортивні, мистецькі, кооперативні товариства тощо.

Українські студентські організації проводили збори, на яких члени товариств зачитували й обговорювали реферати з історії, економіки і культури України. Також влаштовували святкові вечори чи інші заходи, присвячені пам'ятним датам в історії України. Часто на такі заходи запрошували представників інших країн, оскільки важливо було інформувати іноземну громаду про українські справи та налагоджувати зв'язки з європейцями. Також було організовано видання різноманітних друкованих органів української студентської еміграції, в яких особливу увагу приділено культурно-освітній діяльності [4].

У 30-ті роки через економічну кризу чехословацький уряд зменшив, а згодом і припинив державні дотації емігрантським установам. Підготовлені у Чехословаччині нові сили української інтелігенції не мали можливості продовжити свою роботу на батьківщині й тому почали поступово розпоршуватися по світу. Наукові

установи згортали свою діяльність, а згодом майже всі були закриті. Період української наукової, культурницької та мистецької еміграції в Чехословаччині закінчився.

Серед видань українських студентів в еміграції, що вийшли у міжвоєнний період в Чехословаччині, виявлено сім надрукованих у Празі. Це «Всесвітнє побратимство студентства» Гунтля Дупре (Чеська Прага: накладом Європейської Студентської Допомогової Акції в Ч.С.Р, друкарня «Політика» в Празі, 1922), «Календар Сатирично-гумористичного часопису українського студентства в Празі «Віхоть» на 1922 рік» (Прага, 1922; без титульного аркуша та обкладинки, назву календаря подано за передмовою), «Ювілейний альманах Союзу підкарпатських руських студентів у Празі. 1921–1931» (зі вступним словом голови Союзу Миколи Бандусяка, Прага: наклад Союзу Підкарпатських Руських Студентів у Празі, друкарня фірми Вшетечка і спілка, 1931), «Промислова криза» Едді Шервуда (Прага: накладом Студентського відділу Y. M. C. A. [International Committee of the Young Men's Christian Association], друком «Народньої Політики», 1921), «Конгрес українського студентства західних земель України та еміграції, Прага, 22.VI.–7.VII.1922» (матеріал упорядкував студент філології Ігор Федів, Прага; Відень, 1922), «Чуєш: Сурми заграли...: збірник українського радянського студентства» (Прага: Спілка студентів-громадян Української Рад. Соц. Республіки в ЧСР, 1924), «Альманахъ возрожденцевъ» (редакторъ Алексѣй А. Фариничъ, Прага: Издательство о-ва карпаторусскихъ студентовъ «Возрожденія» въ Прагѣ. Книгопечатня «Св. Миколая» в Пряшевѣ, 1933). Проаналізуємо деякі з них.

З 15-тисторінкового невеликого формату видання «Всесвітнє побратимство студентства» Гунтля Дупре дізнаємося, що Європейська Студентська Допомогова Акція, накладом якої була видана книга, створена з метою захисту інтелектуальних, культурних, еволюційних і духовних сил людства (так вирішило студентство всього світу), «щоби змогти зробити світ кращим дорогою терпеливого пристосування плекання ідеалізму, наук, розуму, мистецтва, культури, любови та всіх різнородних релігій. Таким чином Є. С. Д. А. представляє собою велику солідарну сім'ю студентства, велике братерство інтелектуальних робітників, в якому нема ніяких особистих, самолюбних або матеріальних інтересів, але тільки велике,

дружне бажання поділитися з братами, що часово терплять серед нещасних умовин життя, яких самі не завинили» [7, с. 3].

Ще одне видання — «Календар Сатирично-гумористичного часопису українського студентства в Празі «Віхоть» на 1922 рік» (примірник ЛННБ України ім. В. Стефаніка без титульного аркуша та обкладинки; назва календаря подана орієнтовно за передмовою), окрім звернення до земляків-українців з проханням надсилати пожертви для підтримки українських студентів в Ч. С. Р., церковного календаря із зазначенням свят східного і західного обрядів, розкладу руху поїздів, поштової оплати в Ч. С. Р. і за кордоном, містить матеріали про українські представництва та товариства в Празі; високі і фахові школи, де студіювали наші студенти: Прага, Брно, Пшібрам, Бехен, Ліберець; найбільші музеї в Празі; бібліотеки, гуманітарні інституції для допомоги студентству.

Також у Празі вийшов друком «Ювілейний альманах Союзу підкарпатських руських студентів у Празі. 1921–1931» (76 с.), у передмові до якого зазначено, що альманах виданий до 10-річчя існування Союзу (організація, завданням якої є допомагати матеріально своїм членам та дбати про культурне піднесення Підкарпаття): «Випускаючи отсей альманах теперішнього Союзу Підкарпаття): «Випускаючи отсей альманах теперішнього Союзу Підкарпатських Руських Студентів з нагоди 10-ліття його існування, маємо на думці не тільки познайомити читача з історією переживань Союзу, але також подати йому образ поглядів на інші сучасні питання... Наслідком того альманах містить у собі статті на різні теми, а не подає докладного образу переживань товариства. Легкою формою писання і змістом старалися зробити альманах зрозумілим і менше освіченим верствам. Тому сподіваємося, що не буде селянина, тим менше інтелігента, який би не перечитав нашого альманаху, не застановився над питаннями в нім розібраними та не узнав потреби підпирати здійснення студентських змагань» [17, с. 3]. Союз заснували студенти у Празі 1920 р. Спочатку він називався «Союз соціальної помочі для підкарпаторуських студентів в Празі». Культурна праця Союзу почалася у 1926 р., коли вихована в народному дусі молодь приїхала до Праги. Тоді ж було змінено назву товариства на «Союз Підкарпатських Руських Студентів в Празі». У 1929 р. студенти хотіли знову змінити назву на «Союз Підкарпатських Українських Студентів», але міністерство внутрішніх справ

її не затвердило, оскільки назва «українських», на його думку, протиправна [17, с. 7-10]. В альманасі поміщено статті про українських підкарпатських студентів у Братиславі, враження студентів від поїздки до Галичини, про релігійне життя греко-католицьких студентів у Празі, а також поезію невідомого автора, оповідання Августина Волошина «Маріка — патріотка» та ін. «Збірник має локальний характер, водночас засвідчуючи патріотично-національний характер діяльності згаданого студентського земляцтва» [10, с. 258].

До найважливіших завдань тогочасного українського студентського руху належало об'єднання всіх студентських товариств у краю та на еміграції. Цій цілі слугувало скликання в 1922 р. у Празі конгресу студентів західних земель України та української еміграції, на якому було створено дві централі: «Центральний союз українського студентства західних земель України та еміграції» і «Централю допомоги українському студентству» (наступного року вони об'єдналися). Саме цій події присвячене видання «Конгрес українського студентства західних земель України та еміграції», надруковане у Празі 1922 р. коштом і заходом пресового відділу Центрального Союзу Українського Студентства. Відбито 40 примірників на гектографі у Відні у трьох частинах: I. «Протоколи пленуму конгресу» (116 с.); II. «Звіти з місць» (203 с.); III. «Святочне відкриття» (52 с.) (примірники ЛННБ України ім. В. Стефаника оправлені разом). Сьогодні текст цього видання практично не можливо відчитати, оскільки гектографічний друк використовувався для дешевого швидкого тиражування невисокої якості.

Дев'ять видань, які вийшли друком у Подебрадах, — здебільшого лекції з різних галузей науки, читані студентам Української господарської академії («Математика» Олександра Михайлівського, «Ботаніка» (у 4-х зошитах), «Конспект по морфології рослин» Володимира Чередіва, «Енциклопедія права» Отто Ейхельмана, «Записки по геології» студента І. Гнойового, «Ключ до визначення мінералів за допомогою лютовальної рурки»). Часто їх видавали самі студенти недорогим літографічним способом на правах рукопису.

Ще однією країною, де у міжвоєнний період перебувала значна частина українських емігрантів-студентів, була Польща. Там становище української еміграції було досить складним, оскільки державна допомога здійснювалася в значно менших розмірах і не

так регулярно, як в Чехословаччині. У Польщі студенти також створювали громадські організації, які захищали інтереси української молоді, піклувалися про надання їй допомоги та продовження освіти у вищих навчальних закладах. 23 березня 1921 р. у Варшаві відбулися загальні збори українських студентів, на яких була створена Українська студентська громада та затверджено її статут. На зборах було обрано тимчасову управу Громади та засновано п'ять секцій: бібліотечну, літературно-артистичну, хорову, драматичну та інформаційне бюро [14, с. 61].

У 20–30-х рр. ХХ ст. найбільшими центрами української еміграції у Польщі були Краків і Варшава. У Кракові при Ягеллонському університеті створено товариство «Українська студентська громада в Кракові», про яке дізнаємося зі статті Миколи Бажанського, поміщеної в «Альманасі українського студентського життя в Кракові» (Краків, 1931). Товариство «Українська студентська громада в Кракові» — це назва офіційної організації Українського академічного товариства, статут якої давав можливість згуртуватись у ній всім студентам краківських вищих шкіл. Головним завданням товариства було матеріально допомагати його членам, захищати їхні інтереси перед університетською владою, репрезентувати українське студентство в Кракові перед українським громадянством та своїми і чужими студентськими організаціями. Товариство утримувало бібліотеки, організовувало концерти, урочисті академії тощо. Це був тип професійного академічного самопомоного товариства, потребу в якому зрозуміли українські студенти краківських вищих шкіл, які навчалися тут ще до війни.

Товариство організувало зустрічі, на яких обговорювали прочитані часописи. Їх складали до архіву, а відтак за посередництвом пластової секції відправляли до Африки українцям, які не мали змоги дістати там українську пресу. Тоді найактуальнішими справами товариства були шкільництво, культурно-освітні та допомогіві заходи. Товариство закуповувало нові книжки до бібліотеки, передплачувало часописи. Воно надало можливість зорганізувати студентів інших вищих шкіл, які не належали до Ягеллонського університету (Академії гірничої, Академії штук красних, Високої торговельної школи, Державної педагогії). Студенти налагодили контакти з українськими студентськими групами у Львові й за

кордоном. Серед студентів велася пропаганда ставати членами «Рідної школи» і «Просвіти». У товаристві «Українська студентська громада в Кракові» було 14 секцій [1; 8; 9; 11-13], які можна поділити на дві групи: пластова і кооперативно-господарська, завдання яких — поширювати суспільні ідеї, та фахові секції для об'єднання і взаємної допомоги в різних спеціальних ділянках науки.

У Кракові накладом товариства «Українська студентська громада» у 1931 р. побачив світ «Альманах українського студентського життя в Кракові». Матеріали до альманаху зібрали Володимир Ничай (автор вступного слова), Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник. Альманах виданий до сьомої річниці існування Української Студентської Громади в Кракові. У книжці спогадами зі свого життя у Кракові поділилися Іван Зілінський («Дещо про Краків, про його старинні пам'ятки та про наукову працю української молоді на Ягайлонському університеті»), Василь Стефаник («Про ясне минуле»: [Спогади про «Академічну громаду» студентів українців]), Богдан Лепкий («Гарно було...»: [Спогади про гімназію св. Яцка]), Катря Гриневичева («Спомини»: [Про прояви жіночого руху в Кракові]), о. Йосиф Проць («Спомин про концерт у честь Т. Шевченка в Кракові 1902 р.»), О. П. Хрущ («Початки української гр.-кат. парохії і церкви в Кракові»), Дам'ян Горняткевич («Українці в краківській академії мистецтв»; «Із життя краківської студентської громади в 1919–1923 рр.»), Микола Бажанський («Дещо зі студентського життя в Кракові до 1924 р.»; «Товариство Українська студентська громада в Кракові»), Володимир Кобільник («Дещо про секції т-ва «Українська студ. громада в Кракові»). У книзі подано хронологічний список студентів Академії Мистецтв у Кракові, а також голів товариства «Українська студентська громада» в Кракові.

Микола Бажанський у статті «Товариство Українська Студентська Громада в Кракові» зазначив, що «Це — назва офіційної організації Укр. Акад. Т-ва в Кракові, організації, якої статут дає можливість згуртуватись у ній всім студентам Краківських Високих Шкіл... Т-во у своїй основі має за завдання побіч організування студентів укр. народности в Кракові нести матеріальну підмогу членам Т-ва, заступати інтереси своїх членів перед властями університетськими, репрезентувати укр. студенство в Кракові

перед укр. громадянством та своїми і чужими студентськими організаціями в краю і за кордоном, оборону їхньої честі і гідності академічної своїх членів. Ставить собі за ціль теж культурну й освітню працю, удержуючи бібліотеку, читальню, організуючи концерти, академії, відчити тощо... з вибухом війни укр. студ. життя в Кракові завмерло. Щойно по війні життя укр. студенства в Кракові відновлюється» [2, с. 60].

У 1933 р. у Варшаві було видано кишенькового формату «Український студентський календар «Чорноморе» на рік 1933» за редакцією Миколи Маслового (Львів; Варшава : Чорноморе. Заходами української Студентської Корпорації «Чорноморе» ім. Гетьмана Мазепи, 96 с.). В календарі подано «Табелярний Календар на 1933 рік», важливі дати з історії українського студентства і високого шкільництва (заснування шкіл, академій, семінарій, університетів), список українських студентських організацій усього світу. Це перший український календар, присвячений проблемам студентської молоді.

У календарі опубліковано статті про початок і розвиток українських студентських організацій, про гетьмана Мазепу, пам'ятну згадку Юрія Липи про Ярослава Окуневського. В кінці календаря подано рекламу видавництва «Народний стяг» (Одеса), часописів «Студентський Вісник» (Прага), «Рідна мова» (головний редактор і видавець І. Огієнко; Варшава) та львівських «Життя і знання», «Студентський Шлях», «Діло», «Новий Час», «Мета», «Неділя».

Українська еміграція в Німеччині між двома світовими війнами кількісно була набагато меншою, ніж у Польщі чи Чехословаччині. Переважна більшість українських емігрантів Німеччини, зокрема й студенти, була сконцентрована в Берліні.

Однією з найбільш організованих категорій українських емігрантів у Німеччині в 1920-ті рр. була студентська молодь. Українські студенти навчалися в університетах Лейпцига, Мюнхена, Берліна. На початку 1921 р. було засновано спілку студентів-українців у Німеччині, яку фінансово підтримував Допомоговий комітет на чолі з Володимиром Винниченком і Богданом Лепким. Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут, створений у Берліні в листопаді 1926 р. Своім основним завданням керівництво інституту вважало

розвиток української науки за кордоном, а також співробітництво із західноєвропейськими вченими [16].

У міжвоєнний період у Берліні працював Український науковий інститут, який виплачував стипендії молодим науковцям і студентам, які навчались у вищих школах Німеччини, й утримував студентський дім у Берліні.

У Німеччині було підготовлено альманах групи студентів «Для неї» (Берлін, 1922), видрукований на шапірографі. До редакційного комітету альманаху входили М. Скрипник, О. Яремченко і Г. Мазуренко. Видання прикрашене віньєтами Миколи Бутовича й опрацьоване ілюстрованою обкладинкою. У книзі зазначено: «Невеличким оцим збірником — скалочками емоцій та думок-бажань, бризками сміху й гумору хотіли ми зробити свій скромний подарунок нашій студентській громаді і нашій Спілці. І коли хвилини дорогого часу уривати доводилося, тішились думкою, що може з того вийде щось цікаве, чи потрібне для неї. Отже прийміть його просто і щиро. Що могли, те зробили» [5, с. 1]. Альманах містить вірші Олексія Яремченка «Запаліть ви вогні!», «Розставання», В. Бобріва «З щоденника», оповідання Галі Мазуренко «Муха», К. Куриленка «Ранок на морі», М. Скрипника «Сповідь редактора», а також статті Миколи Бутовича про проблеми українського мистецтва («Яким шляхом?»), Кості Батира про українське студентство в Польщі («Сторінка з минулого»), інформацію про виставку студентських робіт молодих художників О. Бабія, М. Глуценка, М. Бутовича, М. Мороза та ін.

Ще одне видання, яке побачило світ у Берліні, — «Святочний Вечір Спілки Українських Студентів у Німеччині. Берлін, 13 січня 1922» (Берлін: Друк Ота Ельзнера, [1922]). На обкладинці паралельно українською і німецькою мовами напис: На спомин концерту-балу Українських Студентів у Німеччині, Берлін 13 січня 1922 р. На фронтитулі присвята: Den deutschen Freunden der Ukraine zugeeignet die ukrainische Studentenschaft Deutschlands. Видання ілюстроване репродукціями творів О. Архипенка й О. Новаківського. Титульний аркуш і тексти паралельно німецькою та українською мовами, крім статті В. Винниченка. На другій сторінці обкладинки зазначено: «Рисунок на обгортці М. Бутовича представляє студентів Київської Могиллянської Академії в історичних одягах». Тут надруковано вірші та новели Марка Черемшини «Колядникам наука»,

Івана Франка «На ріці вавилонській», Василя Стефаника «Лан», Лесі Українки «То була тиха ніч...», «З невольничих пісень», Олександра Олеся «Осінь», Валерії О'Коннор-Вілінської «В студентській кімнаті», Богдана Лепкого «Подерті шматочки прапорів...», «Безнадійне сподівання», «Пісня», Павла Тичини «На майдані...», Миколи Вороного «Ноктюрн», Петра Карманського «Ні, не ридайте...».

Також у Берліні літографічним способом на правах рукопису заходами Товариства українських студентів-техніків «Дніпро» видано великоформатний 58-мисторінковий «Технічно-природничий збірник» (1927). У передмові читаємо, що «Завданням таких збірників є підготовка до самостійної праці на полі української технічно-природничої науки та зафіксування академічних досягнень поодиноких студентів в їхньому фаху» [15, с. 1]. У збірнику поміщено такі статті: про кванти та їх застосування у фізиці студента філософії Остапа Стасіва; «Дещо про американський та європейський автомобіль» кандидата в інженери Данила Скоропадського; «Земна ропа» Василя Ісаїва; «Концентрація здобичі вугля в сильно похилених фльоцах: уривок з дипломної праці Миколи Скрипника», а також короткі повідомлення: I. Нове получення між Європою і Америкою (про закінчення будівництва першої німецько-американської кабельної лінії через Емден-Азори до Нью-Йорка); II. Радіо в Совітах; III. Наукова альхемія; Гелій як помічне средство для нурців; Дещо з американської автомобільної індустрії; Нова залізнична машина; Великі газові машини; Дещо про модерне молочне господарство.

Цікавим є той факт, що на багатьох примірниках аналізованих книг, які зберігаються у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника, зазначено, з якої книгозбірні вони потрапили до Бібліотеки. Так, більшість з них раніше належали Бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові, про що свідчить овальний штамп цієї бібліотеки. Примірник «Альманаху українського студентського життя в Кракові» потрапив до ЛННБ України ім. В. Стефаника зі «Збірки М. С. Возняка» (штамп на звороті титульного аркуша). Примірник «Конгресу українського студентства Західних земель України та еміграції» (у трьох частинах) раніше належав Українському академічному товариству у Відні «Січ» (круглий штамп на титульному аркуші).

Усі ці книги вважалися «Националистическими изданиями», а тому до 1991 р. були у спецфонді ЛННБ України ім. В. Стефаніка, що зазначено на примірниках.

Перебування українських студентів за межами Батьківщини у міжвоєнний період сприяло налагодженню відносин з іноземною студентською молоддю. Годішні стосунки українського еміграційного студентства з переважною більшістю студентської молоді різних країн були взаємовигідними. Все це мало велике значення з огляду на підневільний стан радянської України. Діяльність студентів-емігрантів сприяла ознайомленню європейських націй з українським народом, його національно-визвольною боротьбою та прагненням здобути свою державу [6, с. 411-412].

Таким чином, при підготовуванні до друку бібліографічного покажчика «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка було виявлено 21 книгу, яку видали українські студенти-емігранти на теренах Чехословаччини, Польщі та Німеччини у 1920–1930-х рр. Це були лекції, які їм читали у вищих навчальних закладах, або альманахи та збірники наукового характеру. Лише зрідка трапляються видання з літературними творами. Були вони переважно великого формату, видані дешевим склогографічним або літографічним способом на правах рукопису, а тому невеликими тиражами. У дуже нелегких умовах перебування в еміграції українські студенти завдяки цим виданням зуміли залишити після себе згадку.

1. *Атаманюк І.* Ладо : літературно-артистичний гурток : інформ. очерк / *І. Атаманюк* // Альманах українського студентського життя в Кракові / зібрала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник* ; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 79-80.
2. *Бажанський М.* Товариство Українська Студентська громада в Кракові / *Бажанський Микола* // Альманах українського студентського життя в Кракові / зібрала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник* ; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 60-70.

3. *Вагіна О. М.* Студенти-українці в еміграції в європейських країнах (1918–1939 рр.) / *О. М. Вагіна* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 1998. — Вип. IV. — С. 75-83.
4. *Гуменюк О. А.* Культурно-освітня діяльність української студентської еміграції в Чехословаччині в 1920–1930-ті рр. [Електронний ресурс] / *Гуменюк О. А.* — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/I6_doc.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 11 лют. 2013.
5. «Для неї»: альманах групи студентів / ред. комітет: *М. Скрипник, О. Яремченко, Г. Мазуренко*; віньєти *Миколи Бутовича*. — Берлін, 1922. — 31 с.
6. *Дуднік О.* Міжнародна діяльність та взаємовідносини українських студентів-емігрантів з іноземною вузівською молоддю в період між двома світовими війнами [Електронний ресурс] / *Олександр Дуднік*. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/nzrpmv/2008_16/S402-414.pdf. — С. 402-414. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 20 берез. 2013.
7. *Дупре Г.* Всесвітне побратимство студентства / *Гунтлей Дупре*. — Чеська Прага : накладом Європейської Студентської Допомогової Акції в Ч. С. Р. Друкарня «Політика» в Празі, 1922. — 15 с.
8. *Кобільник В.* Дещо про секції Т-ва «Українська студ. Громада в Кракові» / *Кобільник Володимир* // Альманах українського студентського життя в Кракові / зібрала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник*; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 70-73.
9. *М. П.* Секція студенток У. С. Г. / подала *М. П.* // Альманах українського студентського життя в Кракові / зібрала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник*; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 75-76.
10. *Погребенник Ф.* Український раритет. Періодичні, продовжувані видання і неперіодичні збірники XIX–XX ст. (1846–1986) / *Федір Погребенник, Володимир Погребенник*. — Дрогобич : Коло, 2011. — 300 с. : іл.

11. *Р. Л.* З життя спорт. секції при У. С. Г. в Кракові / подали: *Р. Л., І. К.* // Альманах українського студентського життя в Кракові / збірала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник*; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 73-74.
12. Секція Студентів Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини при У. С. Г. в Кракові // Альманах українського студентського життя в Кракові / збірала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник*; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 78.
13. *Сирота І.* З життя господарсько-кооперативної Секції У. С. Г. в Кракові / *І. Сирота* // Альманах українського студентського життя в Кракові / збірала і видала ред. колегія в складі: *Володимир Ничай, Микола Бажанський, Ярослав Салук, Іван Красник*; вступ. слово *В. Ничая*. — Краків : накладом т-ва «Українська Студентська Громада» в Кракові. Виконано в друкарні ОО. Василян в Жовкві, 1931. — С. 76-77.
14. *Сорочан Н. А.* Діяльність Міністерства народної освіти УНР в Тарнові (листопад 1920 р. — грудень 1921 р.) [Електронний ресурс] / *Н. А. Сорочан*. — С. 57-67. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ucrp01/2008_2/57_pdfsam_UP2.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 30 жовт. 2013.
15. Технічно-природничий збірник, 1927 / за редакційну колегію : *Д. Скоропадський, О. Стасів, С. Федак*. — Берлін : Видано заходами Товариства українських студентів-техніків «Дніпро», [1927]. — IV, 59 с. : табл., рис. — Літографічне видання. — На правах рукопису.
16. Хвилі української діаспори [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diaspora.ukrinform.ua/news-216.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 16 січ. 2013.
17. Ювілейний альманах Союзу підкарпатських руських студентів у Празі. 1921–1931 / вступ. слово голови Союзу *Миколи Бандусяка*. — Прага : наклад Союзу Підкарпатських Руських Студентів у Празі. Друкарня фірми Вшетечка і спілка, 1931. — 73, [3] с. : іл., фото.